

KATARZYNA OLEJARCZYK

OLEJARCZYK.K@ONET.EU

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Ile wiemy o mieszkankach wsi? Krytyczny przegląd stanu badań nad kobietami wiejskimi w Polsce

How much do we know about women
from countryside? The critical review of the status
of research on rural women in Poland

Streszczenie: Niniejszy artykuł omawia stan polskich badań nad kobietami wiejskimi z okresu od 1990 r. do dziś. Przedstawiono tu nie tylko tematykę publikowanych opracowań, ale także zwrócono uwagę na trendy metodologiczne w naukowych eksploracjach zagadnienia. Głównym celem pracy jest dostrzeżenie niedostatków i luk w literaturze przedmiotu oraz zaprezentowanie możliwych perspektyw i narzędzi badawczych, których wprowadzenie umożliwi dokładniejsze zbadanie zagadnienia codzienności kobiet ze wsi.

Słowa kluczowe: kobieta wiejska, feminizm, teoria intersekcjonalna, intersekcjonalność

Summary: This article explores the literature state of Polish research on rural women from 1990 until now. Not only the subject matter is presented here, but also some methodological trends in scientific writing. The main point of this paper is to find gaps in the literature and to propose some new ways and tools in research, the implementation of which will enable the more detailed exploration of the issue.

Keywords: rural women, feminism, intersection theory, intersections

Niniejsze rozważania pozwolę sobie rozpocząć od cytatów:

Kobiety wiejskie są niezauważane nie tylko jeśli chodzi o badania nad ich specyficzną sytuacją, ale także przez działaczki/działaczy społecznych czy polityków, którzy nie tylko niezbyt często (jeśli w ogóle) myślą o polskiej wsi, ale i rzadko się tam zapuszczają¹.

Problematyka kobieca w badaniach naukowych pojawia się coraz częściej. Jednakże w podejmowanej refleksji nad sytuacją współczesnych kobiet więcej uwagi poświęca się mieszkankom miast².

Czy opinie te są słuszne? Czy są aktualne? W niniejszym artykule chciałabym odpowiedzieć na pytanie, czy badania dotyczące kobiet zamieszkujących obszary wiejskie na terenach dzisiejszej Polski są wystarczające i wyczerpujące. W tym celu przedstawię przegląd dotychczasowych badań nad sytuacją kobiet wiejskich w Polsce, prześlę główne perspektywy badawcze oraz określę luki w literaturze przedmiotu. Poniższe opracowanie ma charakter krytyczno-sondujący. Wskazuję w nim obszary warte przyszłego namysłu badawczego, szczególnie w perspektywie antropologii społeczno-kulturowej, gdyż tę właśnie dyscyplinę reprezentuję.

Studia nad kobietami to bardzo obszerna dziedzina eksploracji humanistycznych. W tym artykule ograniczę się do tekstów powstałych w ramach polskiej nauki i w odniesieniu do sytuacji Polek. Sięganie po literaturę dotyczącą innych krajów (jakkolwiek ciekawe poznawczo i dostarczające wielu tropów m.in. metodologicznych) nie stanowi podstawy omówienia stanu badań nad problematyką kobiecą w Polsce. Biorę pod uwagę publikacje od lat 90. XX w. do dziś (rok 2022). Literatura wcześniejsza jest stosunkowo obszerna³.

1 J. Piotrowska, *Feminizm na ludowo*, „Czas Kultury” 2009, nr 2, s. 41.

2 B. Szajda, *Feminizm w narracjach kobiet pochodzących ze środowisk wiejskich*, „Edukacja Dorosłych” 2012, nr 2, s. 117.

3 Starsze opracowania dotyczą wielu zagadnień, m.in. pozycji kobiet w społeczeństwie (zob.: B. Tryfan, *Pozycja społeczna kobiety wiejskiej. Studium badawcze na przykładzie rejonu płockiego*, Warszawa 1987; M. Kozakiewicz, *Kobieta wiejska w procesie przemian społecznych*, „Wieś i Rolnictwo” 1982, nr 4, s. 181–198) czy tradycyjnych ról społecznych (zob.: M. Kozakiewicz, *Kobieta wiejska wobec ról małżeńskich i rodzinnych*, „Wieś i Rolnictwo” 1981, nr 2, s. 67–94). Pisano także o obrazie kobiety w sztuce, głównie w folklorze (zob.: J. Bartmiński, „*Jaś koniki poił?*: (uwagi o stylu erotyku ludowego)”, „Teksty” 1974, nr 2, s. 11–24). Interesujące jest także zainteresowanie tematyką zdrowia kobiet wiejskich. Pojawiały się też wypowiedzi o tematach dzisiaj niedostrzeganych (zob.: B. Tryfan, *Wolny czas kobiet wiejskich*, „Wieś Współczesna” 1967, nr 9).

Dotyczy jednak odmiennych realiów społecznych osadzonych w innym systemie politycznym i gospodarczym. Natomiast moim celem jest „kwerenda współczesności”. Większość badań, do których się odnoszę, dotyczy wyłącznie kobiet wiejskich. Niemniej w niektórych przypadkach posługuję się także tekstami, które odnieść można do problematyki kobiecej w ogóle.

Problematyka podejmowana w badaniach nad mieszkankami wsi

Tak zakrojoną literaturę można usystematyzować według poruszanych w niej głównych wątków tematycznych⁴. Pierwszą grupę stanowią publikacje o pracy kobiet na wsi⁵. Zwykle teksty te dotyczą nieopłacanej pracy o charakterze opiekuńczo-wychowawczym, jak np. opieka nad dziećmi i osobami starszymi czy też tzw. prowadzenia domu (sprzątania, gotowania, robienia zakupów etc.). Konieczność wykonywania tych prac stanowi, zdaniem badaczy i badaczek, barierę w osiągnięciu jednostkowych celów. Często wymusza też poszukiwanie pracy w najbliższej okolicy, co na obszarach wiejskich bywa utrudnione⁶. Dostrzegana jest ponadto dysproporcja między zaangażowaniem kobiet i mężczyzn w ww. aktywności. Wykonywanie przez kobiety prac domowych i opiekuńczych przy jednoczesnym podejmowaniu pracy zawodowej (tzw. podwójny etat) może zakłócać ich dobrostan psychiczny⁷. Najnowsze opracowania dementują pogląd, jakoby podział pracy i obowiązków domowych był w środowiskach wiejskich bardziej rygorystyczny i ustalony

4 Zwykle w ramach jednego opracowania pojawia się kilka wątków tematycznych jednocześnie. Wynika to z faktu, iż sytuacja społeczna, kulturowa i ekonomiczna kobiet jest złożonym zagadnieniem. Nie sposób przeprowadzić klasyfikacji tekstów pod kątem tematycznym tak, by w danej publikacji odkryć jeden przewodni wątek, gdyż stanowiłoby to zbyt duże uogólnienie. W niniejszym podziale chodzi więc raczej o wypunktowanie tematów najczęściej poruszanych przez badaczy i badaczki.

5 Zob. m.in.: A. Jaśniewicz, *Aktywne kobiety podkarpackich wsi*, Konin 2012; L. Ostrowski, *Sytuacja społeczno-zawodowa kobiet wiejskich: (wyniki ankiety IERiGŻ z 1988 r.)*, Warszawa 1992; J. Piotrowska, dz. cyt.; J. Sikora, *Społeczno-zawodowa sytuacja kobiet w procesie przemian obszarów wiejskich w Polsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2014, nr 4 (34), s. 137–145; *Sytuacja kobiet wiejskich na rynku pracy. Badania empiryczne*, red. J. Sawicka, Warszawa 2008; A. Wrzochalska, *Zatrudnienie i bezrobocie kobiet wiejskich*, Warszawa 2013.

6 S. Michalska, *Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich*, „Więś i Rolnictwo” 2013, nr 2 (159), s. 130.

7 K. Wojnicka, *Polskie „szare” feministki – portret socjologiczny*, [w:] *Gender – Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, red. B. Kowalska, K. Zielińska, B. Koschalka, Kraków 2009, s. 385.

apriorycznie⁸. Coraz częściej zwraca się uwagę na proces negocjowania podziału ról, zwłaszcza w młodszych pokoleniach mieszkańców polskiej wsi⁹.

Oprócz bariery w postaci podwójnego etatu badacze i badaczki dostrzegają także utrudnienia systemowe rynku pracy. Na wielu stanowiskach mężczyźni są faworyzowani, a praca kobiet uznawana jest za mniej wartościową¹⁰ i w konsekwencji gorzej opłacaną. Mówi się także o sfeminizowaniu pewnych zawodów, co przekłada się na niższy prestiż i niższe pensje¹¹. Wspomina się także o bagatelizowaniu problemu molestowania w pracy¹². Dostępność stanowisk pracy na lokalnych rynkach też nie jest równa, co stanowi podstawę wzrostu poziomu bezrobocia wśród mieszkanki wsi. Przy tej okazji mówi się m.in. o wykluczeniu komunikacyjnym, pogłębiającym stagnację rozwoju zawodowego.

Czynnikiem jednoznacznie odróżniającym sytuację kobiet w mieście od kobiet ze wsi jest obecność rolnictwa w strukturze zatrudnienia. Praca kobiet w gospodarstwach rolnych stanowi kolejny poziom nierówności. Pomimo wykonywania jej równocześnie z obowiązkami domowymi i pracą zawodową, określana jest mianem „drobnych prac gospodarskich” (nie wiąże się z koniecznością obsługi wielkich maszyn czy obrabianiem wielohektarowych pól), co bagatelizuje rzeczywisty trud łączenia tych aktywności. Problem potęguje fakt, iż współcześnie coraz mniej rodzin utrzymuje się z dochodów z gospodarstw rolnych, co zmusza tak kobiety, jak i mężczyźni, do podejmowania pracy zarobkowej w innych sektorach gospodarki¹³. W literaturze mowa jest także o kobietach prowadzących własne gospodarstwa rolne. Stawiane są one za przykład zaradności i przedsiębiorczości¹⁴. Z drugiej strony, podkreśla się, iż znaczna większość gospodarstw powyżej 2 ha prowadzona jest przez mężczyźni. Nie jest jednak prawdą, że wszystkie kobiety mieszkające na współczesnej wsi związane są z rolnictwem. Jak dowodzi Amanda Krzyworzeka, w ramach negocjacji podziału pracy część kobiet

8 I. Bukraba-Rylska, *O tak zwanym patriarchalizmie polskiej wsi*, „Kultura Współczesna” 2021, nr 4 (116), s. 14–27.

9 A. Krzyworzeka, „Do obory nie wejść”. *Cicha rewolucja wśród kobiet wiejskich w Polsce w początkach XXI wieku*, „Kultura Współczesna” 2021, nr 4 (116), s. 28.

10 S. Michalska, *Tradycyjne...*, s. 130.

11 K. Wojnicka, dz. cyt., s. 385.

12 Tamże.

13 J. Piotrowska, dz. cyt., s. 44.

14 A. Wrzochalska, A. Sikorska, *Kobiety kierujące gospodarstwami rolnymi*, Warszawa 2010.

jednoznacznie deklaruje brak zainteresowania pracą na roli¹⁵. Również pojęcie „prowadzenia gospodarstwa” może być różnie interpretowane, gdyż często w rzeczywistości to kobieta zarządza np. finansami, a mężczyzna jedynie formalnie figuruje jako właściciel.

Ważną i często cytowaną publikacją o problemie pracy kobiet wiejskich jest *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce* pod redakcją Jerzego Krzyszkowskiego¹⁶. Socjologiczne analizy zastanej sytuacji, dokonywane głównie na podstawie badań ankietowych, to jedyne syntetyczne ujęcie tematu pracy kobiet na wsiach uwzględniające nie tylko perspektywę samych mieszkanków wsi, ale także działalność organizacji rządowych i pozarządowych. W podsumowaniu J. Krzyszkowski pisze:

Wyniki badań empirycznych prowadzonych w projektach realizowanych przez Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej potwierdziły występowanie licznych obiektywnych i subiektywnych, znajdujących się w otoczeniu oraz tkwiących w samych mieszkankach wsi ograniczeń, barier utrudniających ich samorealizację¹⁷.

Autor mówi o barierach wynikających z niedostosowania rynku pracy do sytuacji rodzinnej i społecznej kobiet, a także o socjalizacji, która nie przygotowuje kobiet do funkcjonowania w przestrzeni publicznej, w tym także zawodowej. Do długiej listy ograniczeń dodaje także mentalność mieszkanków wsi, która blokuje im możliwość bycia przedsiębiorczymi.

Jako że kobietom trudniej jest podjąć pracę zawodową ze względu na inne obowiązki, zatrudnienie może stanowić formę emancypacji. Jak pisze Jan Sikora:

Należy jednak pamiętać, że praca zawodowa pełni znaczącą rolę w życiu kobiet wiejskich. Choć jest to najczęściej praca o niskich zarobkach, to i tak jest wysoko ceniona. Dostarcza nie tylko źródła dochodu, lecz także poczucia własnej wartości i poczucia bezpieczeństwa dla własnych dzieci. Jest również czynnikiem wyzwalamym gotowość kobiet do podejmowania innej aktywności społecznej (organizacyjnej)¹⁸.

15 A. Krzyworzeka, dz. cyt.

16 *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, red. J. Krzyszkowski, Warszawa 2008.

17 Tamże, s. 357.

18 J. Sikora, dz. cyt. s. 143.

Obok pracy pojawia się też oczywiście bezrobocie. Analizy pokazują, że istnieje pewna dysproporcja między poziomem bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn na wsiach. Dlatego badacze mówią o feminizacji bezrobocia, a w efekcie o feminizacji ubóstwa¹⁹.

Druga grupa tematyczna dotyczy tradycji²⁰. Przez termin „tradycja” rozumie normy, wartości, umiejętności i wiedzę przekazywane w procesie pokoleniowej transmisji, które warunkują pozycję jednostki w strukturze społecznej. Jest to jednak definicja wywnioskowana z kontekstu omawianych narracji. Zwykle badacze i badaczki nie odwołują się *explicito* do żadnej znanej w humanistyce koncepcji tradycji.

W tym obszarze dostrzec można pewne treści uniwersalne, niezależne od środowiska życia kobiet. Są to m.in. przypisanie kobiety do roli matki²¹, żony²² i gospodyni²³. Uniwersalne wydaje się też zagadnienie rękodzieła²⁴, choć jest ono kojarzone raczej z tzw. kulturą ludową, *ergo* ze wsią. Niektóre analizy wskazują, że wynikająca z tradycji predestynacja kobiet do ww. ról i zadań jest efektem istniejącego od starożytności podziału na sferę prywatną i publiczną²⁵. W tej dychotomii to kobietom przypisana jest sfera prywatna (dlatego to one zajmują się sprawami rodziny i domu), a mężczyznom – publiczna (co umożliwia im realizację obowiązków poza środowiskiem rodzinnym). Niektórzy badacze i badaczki zdają się przyjmować ten binarny układ za oczywisty, co nie oznacza, że jest on słuszny. Tradycyjne zależności są podstawą nierówności płci, przez co tradycja oceniana jest negatywnie.

19 S. Michalska, *Tradycyjne...*, s. 131.

20 Tamże; A. Żurek, *Kobiety a instytucjonalizacja i deinstytucjonalizacja rodziny*, „Przebieg Socjologiczny” 2020, nr 1 (69), s. 9–25.

21 J. Jaśkiewicz, *Kobiety-matki w wybranych tekstach publicystycznych Elizy Orzeszkowej*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Literaria Polonica” 2010, nr 13, s. 135–153; S. Michalska, M. Gajewska, *Poród i macierzyństwo na wsi – zmiany doświadczeń i ról kobiet wiejskich*, „Więś i Rolnictwo” 2015, nr 1–2, s. 35–50; K. Wojnicka, dz. cyt.

22 S. Michalska, *Domestic Violence Against Women in Rural Communities in Poland*, „Więś i Rolnictwo” 2016, nr 4 (173), s. 141–162; tamże, *Rodzina wiejska w genderowej perspektywie, czyli o sytuacji kobiet*, [w:] *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, red. M. Hałamska, M. Stanny, J. Wilkin, Warszawa 2019, s. 287–321.

23 E. Kępa, *Antropologiczna refleksja nad zeszytami z przepisami. Kobięca codzienność kuchenna i PRL*, [w:] *PRL-owskie re-sentymenty*, red. A. Kisielewska, M. Kostaszuk-Romanowska, A. Kisielewski, Gdańsk 2017, s. 107–126.

24 Tamże, *Knitting – (wo)men’s occupation*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Sociologica” 2019, nr 70, s. 72–83.

25 H. Arendt, *Dziedzina publiczna i dziedzina prywatna*, [w:] tejsze, *Kondycja ludzka*, Warszawa 2000, s. 26–45.

Zauważane są także pewne schematy w wychowaniu dziewczynek²⁶, mające na celu przekazanie kolejnym pokoleniom tradycyjnych norm. Ciekawej obserwacji dokonuje Ewa Kępa, opisując praktyki kulinarne. Zauważa bowiem, że dziewczynki, gotując razem z matkami, babciami czy ciotkami, uczą się schematów operowania ciałem, konkretnych ruchów charakterystycznych przy gotowaniu, które stają się z czasem „naturalne”²⁷. Ucieleśniony staje się też obowiązek żywienia rodziny, który – poprzez praktyki codzienności i dyscyplinowanie ciała – przekazywany jest w procesie transmisji tradycji.

Tradycja i tradycjonalizm (rozumiany jako pozytywne wartościowanie tradycyjnych norm) kojarzone są bardziej ze wsią niż z miastem, co wynika ze stereotypu wsi, jako ostoi tradycji (stereotyp pozytywny) czy też środowiska konserwatywnego (stereotyp negatywny). Rzeczywistość wydaje się jednak bardziej złożona. Jak zauważa Barbara Szajda:

Kobiety wiejskie muszą balansować pomiędzy tradycyjnie postrzeganą rolą kobiety, a rolą kobiety nowoczesnej, która ceni sobie niezależność, poddaje krytyce tradycyjny układ władzy, oraz którą cechuje samoświadomość²⁸.

Podobnie jak w przypadku pracy, tak i w tradycji niektórzy dostrzegają potencjał emancypacyjny. Jak pisze Aldona Żurek w kontekście tradycyjnej roli kobiety w rodzinie, nie można zapominać o procesie budowania tożsamości kobiet, w ramach którego tradycja odgrywa ważną rolę:

Większą skłonność do tego, aby podtrzymywać praktyki rodzinne, które pokazują ich przynależność do rodziny, mają kobiety. Tłumaczyć to można tym, że ich zaangażowanie w relacje rodzinne pełni ważną rolę w budowaniu ich tożsamości²⁹.

Potencjał emancypacyjny budowany na podstawie tradycji dostrzegany jest m.in. w analizach DIY (Do-It-Yourself Analysis). Mówi się w tym kontekście o zaprzęgnięciu tradycyjnego „kobiecego” rękodzieła do sztuki tzw. wysokiej, często widocznej w przestrzeni publicznej. Przełamywana jest wówczas

26 J. Jaśkiewicz, dz. cyt., s. 136 i n.

27 E. Kępa., *Antropologiczna...*, s. 111.

28 B. Szajda, dz. cyt., s. 123.

29 A. Żurek, dz. cyt., s. 12.

tradycyjna granica między sferą publiczną i prywatną, a „robotki ręczne” stają się sposobem na przeniesienie tradycyjnych umiejętności z domowego zacisza do przestrzeni wspólnych, społecznych doświadczeń. Jak pisze E. Kępa:

Dziś kobiece rękodzieło przybiera wiele różnorodnych form. Może mieć charakter indywidualnej wypowiedzi będącej formą ekspresji siebie, być rodzajem społecznego spektaklu, stanowić element mody, cechować subkultury bądź służyć zdobywaniu środków do życia. Może być również aktem buntu albo sposobem na odzyskiwanie równowagi fizycznej i emocjonalnej. Ręczne wykonywanie przedmiotów może stanowić także formę balansowania pomiędzy potrzebami osobistymi a obrazem siebie prezentowanym publicznie³⁰.

Także koła gospodyń wiejskich, jako organizacje wyłącznie kobiece, stanowiącą element emancypacyjny i tożsamościotwórczy dla kobiet na wsiach³¹. Jak pisze Joanna Piotrowska:

Koła Gospodyń Wiejskich to prócz Kółek Rolniczych najstarsza organizacja działająca obecnie w Europie. Koła powstały 135 lat temu jako inicjatywa kobiet zaraz po założeniu Kółek Rolniczych. Odgrywały olbrzymią rolę w emancypacji kobiet na wsiach, skupiając w nich przede wszystkim kobiety z niższych warstw – zubożałe ziemianki i bogatsze chłopki³².

Koła gospodyń wiejskich (obok organizacji religijnych) są najczęstszą formą aktywności społecznej mieszkanki wsi. Dlatego też wspieranie działalności KGW np. przez lokalne samorządy jest formą wspierania kobiet³³. Wśród zalet KGW wymienia się np. ich funkcję w tworzeniu relacji prywatnych między kobietami czy też umożliwianie uczestnictwa w życiu lokalnej społeczności w ramach działalności kół (dożynki, festyny i inne). Co ciekawe, często działalność organizacyjna koła jest dla jego członkiń mniej istotna

30 Tamże, s. 148.

31 I. Matysiak, *Koła gospodyń wiejskich i ich funkcje w kontekście specyfiki trzeciego sektora w wybranych społecznościach wiejskich*, [w:] *Kobiety – Feminizm – Demokracja*, red. B. Budrowska, Warszawa 2009, s. 220–238.

32 J. Piotrowska, dz. cyt., s. 47.

33 M. Wojcieszak-Zbierska, J. Zawadka, *Działania przedsiębiorcze kobiet na wsi na przykładzie KGW w powiecie gnieźnieńskim*, „Turystyka i Rozwój Regionalny” 2019, nr 11, s. 136.

niż możliwość spotkania się „na kawę i plotki”³⁴. W tym miejscu warto odnotować, że powstają opracowania także i o innych formach lokalnej aktywności kobiet na wsiach³⁵.

Formą przełamывania tradycyjnego podziału na sferę kobiecą i męską jest także aktywność kobiet wiejskich w strukturach władzy lokalnej³⁶ czy w ramach fundacji i stowarzyszeń działających na rzecz lokalnych społeczności. Kobiety są też zaangażowane w nieodpłatną i niesformalizowaną działalność, często związaną z pomocą sąsiadom³⁷. Podkreśla się także, że to kobiety są odpowiedzialne za podtrzymywanie kontaktów rodzinnych i stosunków towarzyskich. Pomimo obserwowanego wzrostu wskaźnika feminizacji w obrębie administracji samorządowej³⁸, wciąż mężczyźni dominują na stanowiskach politycznych, co zdaniem Anny Pięty-Szawary „stanowi obszar, w którym potrzebne są zmiany”³⁹.

Z jednej strony, tradycyjne role mogą być „niewidzialnym gorsetem”⁴⁰, z drugiej – podstawą domowego matriarchatu. To drugie zjawisko dotyczy swoistej władzy kobiet nad domem i domownikami, wynikającej z bycia decydentkami w sprawach rodzinnych, np. kulinarnych⁴¹. Choć strategia ta bywa oceniana jako kompensacyjna, stanowi ważny element tożsamości wielu kobiet.

34 I. Matysiak, *Koła...*, s. 237.

35 A. Jaśniewicz, dz. cyt.; W. Knapik, *Kobieta w wiejskiej społeczności lokalnej*, Toruń 2008; B. Maciejewska, *Polka powiatowa i zielona modernizacja*, Gdańsk 2013; J. Sawicka, *Rola kobiet w aktywizacji i wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, Warszawa 2005.

36 I. Matysiak, *Soltysi i soltycki o pełnionych rolach i motywach sprawowania funkcji w wybranych środowiskach wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2013, nr 3 (160), s. 150; też, *The feminization of governance in rural communities in Poland: the case of village representatives (soltys)*, „Gender, Place & Culture” 2015, t. 22, s. 700–716.

37 D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery potencjalnego uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym*, [w:] *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, red. J. Krzyszkowski, Warszawa 2008, s. 140.

38 E. Stasiak, *Uczestnictwo kobiet w sprawowaniu władzy w gminach wiejskich*, „Acta Universitas Lodzianensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 43.

39 A. Pięta-Szawara, *Milcząca nieobecność. Uczestnictwo polityczne kobiet na obszarach wiejskich*, „Acta Universitas Lodzianensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 29.

40 W ten sposób zatytułowano pierwszą część publikacji zbiorowej pt. *Kobiety – Feminizm – Demokracja*. Zob.: *Kobiety – Feminizm – Demokracja*, red. B. Budrowska, Warszawa 2009.

41 E. Kępa, *Antropologiczna...*, s. 115.

Tradycja jest więc zjawiskiem ambiwalentnym aksjologicznie:

W zależności zatem od kontekstu i znaczeń przypisywanych dzierganiu, możemy mieć do czynienia z performatywnym odtwarzaniem bądź rene-gocjowaniem znaczeń przypisanych robótkom ręcznym⁴².

Feministki o nastawieniu marksistowskim określiły takie pozytywne spoj-rzenie na tradycję mianem fałszywej świadomości⁴³, tłumacząc, iż realizacja wymuszonych ról nie może być podstawą oceny własnej sytuacji. Zdaniem Aldony Żurek, współcześnie, choć nie uzasadnia się opiekuńczych ról ko-biecych tradycją, to wcale presja społeczna do ich realizowania nie zmalała. Zmienił się jedynie motywator – z tradycji na miłość rodzinną⁴⁴.

Trzecią grupę stanowią opracowania mówiące o stereotypie (obrazie) ko-biety. Badacze i badaczki śledzą zatem, jakie cechy, wartości, wzorce zachowań etc. są przypisane do płci. Za wytwarzanie, kolportowanie i utrzymywanie stereotypów odpowiedzialne są zarówno media⁴⁵, jak telewizja czy prasa⁴⁶, jak i szeroko rozumiane teksty kultury – literackie, plastyczne, filmowe.

Istnieje spora reprezentacja tekstów analizujących obraz kobiet w literatu-rze⁴⁷. O mieszkankach wsi mówi się dużo w odniesieniu do filmów, seriali⁴⁸ i programów telewizyjnych⁴⁹. W badaniach językowego obrazu świata także

42 E. Кепа, *Kultura DIY i tradycyjne rękodzieło*, [w:] *AKTUAL'NYE PROBLEMY DIZAJN-OBRAZOWANĬA. Sbornik naučných statej po materialam I Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii [АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДИЗАЙНА И ДИЗАЙН-ОБРАЗОВАНИЯ. Сборник научных статей по материалам I Международной научно-практической конференции]*, Mińsk 2017, s. 150.

43 E. Kaczmarek, *Feminizm – czy to słowo jeszcze coś znaczy?*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2012, nr 1 (21), s. 249.

44 A. Żurek, dz. cyt., s. 19.

45 *Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych*, red. R. Siemińska-Żochowska, Warszawa 1997.

46 A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Obraz kobiety rozpowszechniany w kobiecej prasie podziemnej*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz i A. Miodowski, Białystok 2019, s. 133–146.

47 M.in. I. Szewczenko, *Obraz kobiety w powieści „Na mamę” Henryka Sienkiewicza*, „Bibliotekarz Polski” 2016, nr 1 (XXXII), s. 111–127.

48 B. Łaciak, *Serialowy obraz kobiet wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1–2, s. 23–34; R. Sojak, A. Meler, B. Królicka, *Stereotypowe czy nietypowe? Wizerunek kobiet w polskich serialach – sposób prezentacji, obecność, konteksty*, Toruń 2020.

49 M. Borys, *Rasa, klasa, płeć i wieś. Feministyczne epistemologie marginesu*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 10, s. 41–64.

pojawia się zagadnienie stereotypu kobiet wiejskich⁵⁰. Jest to również jedna z podstawowych kategorii psychologii społecznej⁵¹. Badacze i badaczki zauważają, że w przypadku mieszkanki wsi ich obraz społeczny wynika bezpośrednio ze stereotypu wsi w ogóle. Beata Łaciak podsumowuje:

Mam wrażenie, że problem nie dotyczy tylko kobiet, a w ogóle obrazu wsi, który w polskich serialach ostatnich lat jest dość specyficzny. Wieś ciągle jawi się jako środowisko społeczne odmienne od reszty, trochę egzotyczne, pełne dziwnych postaci. Prezentuje się je z humorem, jak można sądzić, dla złagodzenia mało przyjemnego obrazu, w którym stale powtarza się motyw niedostatku, bezrobocia, nadmiernego picia, braku perspektyw. Nieco humorystyczna forma, atrakcyjne pejzaże i wielokrotnie powtarzane przekonanie o spokojnym, zdrowym życiu na łonie natury to wszystko swoiście deformuje obraz wsi, powielając znane stereotypy. W tej konwencji prezentowane są także kobiece bohaterki, rzadziej pokazywane niż w innych serialach, mniej atrakcyjne zewnętrznie, gorzej ubrane, cechujące się czasem tandetnym gustem, niepozabawione rysu humorystycznego⁵².

Podobny obraz kobiet i wsi prezentowany jest w programach telewizyjnych, omawianych przez Monikę Borys⁵³. Wieś jest miejscem zacofanym, niedostosowanym do teraźniejszości, choć dzięki temu sielskim i spokojnym, a mieszkanki tych idylli zdają się nie do końca rozumieć ideę cywilizacyjnego postępu. Niestety nie tylko teksty kultury czy popkultury odpowiedzialne są za powielanie stereotypu. Literatura naukowa też nie jest tu bez winy.

Stereotyp więc nigdy nie funkcjonuje wyłącznie jako pojedyncza fantazja – literackie wyobrażenie, ale aspiruje równocześnie do statusu obiektywnej informacji, nieustannie lawirując między fikcją i faktem⁵⁴.

50 A. Piechnik, *Obraz kobiety i mężczyzny w językowym obrazie świata ludności wiejskiej (na przykładzie gminy Zakliczyn nad Dunajcem)*, Kraków 2009.

51 J. Miluska, *Obrazy społeczne grup narażonych na dyskryminację. Uwarunkowania społeczno-demograficzne i psychologiczne*, Poznań 2008.

52 B. Łaciak, dz. cyt., s. 32.

53 M. Borys, dz. cyt.

54 Tamże, s. 57.

W ostatnich trzech dekadach opracowania odnoszące się do kobiet wiejskich opisywały przede wszystkim zastaną sytuację życiową wynikającą z uwarunkowań społeczno-kulturowych i ekonomicznych. Badacze i badaczki skupiali się na tradycyjnych rolach kobiet oraz na utrudnieniach, jakie te role nastręczają w obliczu wymagań współczesności. Pomimo rozlicznych studiów przypadku i analiz przekrojowych, wciąż niektóre zakresy tematyczne pozostają niedoreprezentowane, a literatura przedmiotu zdaje się tkwić w pułapce odnoszenia się wciąż do tych samych zagadnień.

Perspektywy badawcze w literaturze o mieszkankach wsi

Oprócz przedstawienia zakresu tematycznego dostępnych tekstów, warto jest także prześledzić perspektywy badawcze, paradygmaty i dyscypliny, w ramach których pojawiają się wypowiedzi naukowe o kobietach ze wsi. Dzięki temu łatwiej będzie dostrzec trendy w badaniach tego zagadnienia oraz wyznaczyć ewentualne nierozpoznane do tej pory obszary i nurty.

Pod kątem perspektywy badawczej można dokonać dwojakiego podziału: ze względu na eksploatowaną kategorię badawczą (grupa społeczna, rola społeczna, nierówność/równouprawnienie) oraz ze względu na dyscyplinę i związane z nią narzędzia (badanie ankietowe i sondażowe, analiza statystyczna, wywiad, krytyczna analiza dyskursu).

Często kobiety wiejskie traktuje się jako homogeniczną grupę społeczną, posiadającą swoiste cechy, różnicujące tę grupę od innych (męskiej populacji wsi, kobiet z miast). Przykładem mogą być badania socjologiczne⁵⁵, prace z zakresu ekonomii⁵⁶ czy psychologii. Liczne raporty⁵⁷, próbując objąć swym zakresem możliwie najszersze spektrum badawcze, wytwarzają nieistniejącą w empirycznej rzeczywistości zuniwersalizowaną „homogeniczną gospodynię wiejską”⁵⁸. Coraz częściej pojawiają się jednak opracowania uwzględniające perspektywę lokalną i tym samym zawężające materiał badawczy⁵⁹.

55 Np. K. Wojnicka, dz. cyt.

56 Np. *Diagnoza...*; J. Sikora, dz. cyt.

57 Np. L. Ostrowski, *Życie...*; A. Wrzochalska, dz. cyt.

58 *Zwrot ludowy w perspektywie historii kobiet*, rozmowa Ewy Solskiej z Dobrochną Kałą. Dostępny w internecie: <https://ohistorie.eu/2021/02/27/zwrot-ludowy-w-perspektywie-historii-kobiet/> [dostęp: 11 lutego 2022]

59 Np. E. Stasiak, dz. cyt.

Za rosnącym trendem do ukazywania zróżnicowania regionalnego czy pokoleniowego podążyła także publicystyka⁶⁰.

Badacze i badaczki, eksploatując kategorię roli społecznej, skupiają się na funkcji, jaką kobiety spełniają w społeczeństwie, na ich prawach i obowiązkach oraz na oczekiwaniach, jakie ma wobec nich otoczenie⁶¹. W tym przypadku dyskusja sprowadza się zwykle do komentowania tradycyjnych podziałów obowiązków w rodzinie i społeczności.

Kategorie nierówności społecznej i równouprawnienia (czy też jego braku) są nieodłącznym elementem wszystkich opracowań o kobietach⁶². Zawsze bowiem badacze i badaczki odnoszą się do jakichś poziomów nierówności – płciowej⁶³, klasowej⁶⁴, ekonomicznej⁶⁵, wiekowej itd. Dla niektórych obecność nierówności (wykazywanych przede wszystkim poprzez dane liczbowe) jest powodem do negatywnego oceniania kondycji mieszkanek wsi i postulowania wprowadzenia zmian społecznych. Nie jest to jednak pogląd podzielany przez wszystkich autorów i wszystkie autorki⁶⁶.

Drugą płaszczyzną podziału metodologicznego są dyscypliny badawcze. Jedną z nich jest literaturoznawstwo, gdzie pojęcie „kobieta” (w tym także „kobieta wiejska”) traktowane jest w sposób archetypiczny. Podobne podejście prezentują też kulturoznawcy i kulturoznawczynie, odnosząc się do Nieliterackich tekstów kultury⁶⁷. W oparciu o analizę danego tekstu kultury określany jest obraz postaci kobiecych wykreowanych przez poszczególnych autorów⁶⁸, albo też powstałych w ramach narracji publicystycznej⁶⁹.

60 A. Zbroja, A. Pajączkowska, *A co wyście myślały? Spotkania z kobietami z mazowieckich wsi*, Poznań 2019.

61 Np. A. Józefowicz, *Rola społeczna matki w rodzinie wiejskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 2011; S. Michalska, *Tradycyjne...*; S. Michalska, M. Gajewska, dz. cyt.

62 M. Kwiecińska-Zdrenka, *Prawa podstawowe kobiet wiejskich w Polsce. Odcienie marginalizacji*, Toruń 2010; *O wsi bez uprzedzeń. Raport z badań*, red. J. Struzik, Kraków 2016.

63 *Portrety...*, dz. cyt.; I. Bukraba-Rylska, *O tak zwanym...*

64 Por.: M. Borys, dz. cyt.

65 M. Gospodarczyk, *Ja-Chłopka, ja-Miastowa. Doświadczenie migracji ze wsi do miast w pamiętnikarskich relacjach kobiet w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Studia Humanistyczne AGH” 2020, nr 19 (4), s. 81–98.

66 Np. I. Bukraba-Rylska., *O tak zwanym...*

67 M. Borys, dz. cyt.; B. Łaciak, dz. cyt.

68 I. Szewczenko, dz. cyt.

69 J. Jaśkiewicz, dz. cyt.

czy pamiętnikarskiej⁷⁰. W pierwszym tomie publikacji *Literackie portrety kobiet. Antologia*⁷¹ umieszczono rozdział *Związane ze wsią – chłopki*, gdzie autorka analizuje obecne w kanonie polskiej literatury postaci kobiet wiejskich i wyznacza ich cechy typowe.

Bardzo liczną grupę stanowią teksty z zakresu socjologii, ekonomii, biznesu i finansów. Wszystkie te obszary badawcze posługują się podobnymi metodami i narzędziami (badania ankietowe i sondażowe, analizy statystyczne, rzadziej wywiady narracyjne). Efektem badań w tym nurcie są, z jednej strony, raporty, sprawozdania i różne związane formy prezentacji danych⁷², a z drugiej – pogłębione analizy sytuacji społecznej kobiet, zwykle odnoszące się do jednej, konkretnej sfery życia⁷³.

Na fali zwrotu ludowego w historiografii w ostatnich latach powstają w naszym kraju opracowania takie, jak *Ludowa historia Polski*⁷⁴, *Chamstwo*⁷⁵, *Bękarty pańszczyzny. Historia buntów chłopskich*⁷⁶ czy *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*⁷⁷. Są to pozycje niezwykle wartościowe, stanowiące niejako polską odpowiedź na postkolonializm i nurt małych historii. Co autorzy piszą tam o kobietach ze wsi? Niestety prawie nic. Oczywiście nie są to prace w paradygmacie feministycznym, niemniej jeśli autorzy biorą sobie za cel ukazanie historii od strony uciśnionych, to wydaje się zasadnym odniesienie się do sytuacji bodaj najbardziej marginalizowanej grupy w historii. Nie oznacza to, że w obszarze pisarstwa historycznego nie mówi się w ogóle o kobietach. Temat historii kobiet w kontekście pegeerów eksploatuje Ewelina Szpak⁷⁸. Nie sposób jednak nie odnieść wrażenia, że reprezentacja ta jest

70 K. Pawłowska, *Kobieta wiejska w „Pamiętnikach chłopów” z lat 30. XX wieku*, „Więś i Rolnictwo” 2015, nr 1–2, s. 51–65.

71 *Literackie portrety kobiet. Antologia*, t. 2: *Twarze wielorakie*, red. B. Wałęciuk-Dejneka, Siedlce 2016.

72 L. Ostrowski, *Sytuacja...*; L. Ostrowski, *Życie...; O wsi...*

73 L. Ostrowski, *Kobiety wiejskie – praca i warunki bytu*, Warszawa 1998; J. Sawicka, dz. cyt.; B. Skrętowicz, *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych kobiet wiejskich*, Warszawa 1991; A. Wrzochalska, A. Sikorska, dz. cyt.; K. Zajda, *Sieci współpracy kół gospodyń wiejskich*, „Kultura Współczesna” 2021, nr 4 (116), s. 59–74.

74 A. Leszczyński, *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa 2020.

75 K. Pobłocki, *Chamstwo*, Wołowiec 2021.

76 M. Rauszer, *Bękarty pańszczyzny. Historia buntów chłopskich*, Warszawa 2020.

77 K. Janicki, *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań 2021.

78 Zob.: I. Szewczenko, dz. cyt.

stosunkowo niewielka, co wynika – jak tłumaczyła Dobrochna Kałwa w rozmowie z Ewą Solską⁷⁹ – z problemów metodologicznych, jak brak dostępności źródeł bezpośrednich (pisanych przez kobiety) czy nieadekwatność metod i narzędzi dostępnych w ramach dyscypliny.

Uwagi krytyczne o literaturze przedmiotu i propozycje na dalsze badania

Zanim przejdę do określenia braków w literaturze przedmiotu oraz do propozycji epistemologicznych, chciałabym przedstawić dwie ogólne obserwacje, które odnieść można do sporej części literatury przedmiotu. Badacze i badaczki, analizując sytuację mieszkanki wsi, kierują się bowiem opozycjami binarnymi, a także posługują się – świadomie bądź nie – retoryką ofiary.

Zwykle sytuacja kobiet prezentowana jest w porównaniu do innych grup. Opozycja kobieta – mężczyzna (kobiece – męskie) pojawia się przy tematyce aktywności zawodowej czy tradycyjnych ról. Te drugie poddawane są analizie także pod kątem dychotomii tradycja – współczesność. Zestawienie kobiety wiejskiej z kobietą z miasta wpisuje się w szerszy trend odróżniania środowiska miejskiego od wiejskiego i budowania na tej podstawie dalszych cech opozycyjnych.

Konsekwencją postrzegania spraw kobiecych przez pryzmat dychotomicznego podziału świata jest mniejsze skupienie na wewnętrznym zróżnicowaniu grupy, na przyczynach, motywacjach i szerszym kontekście ich codziennego funkcjonowania. W świetle danych liczbowych kobiety wypadają „gorzej” niż mężczyźni, zwłaszcza pod kątem aktywności zawodowej czy wykształcenia. Wprowadzanie opozycji binarnych prowadzi więc do wartościowania i stawiania wniosków, które niekoniecznie oddają pełnię sytuacji życiowej kobiet wiejskich. A. Krzyworzeka wykazuje, że usytuowanie mężczyzny na pozycji głowy rodziny i kierownika gospodarstwa rolnego (na co wskazują dane liczbowe i analizy tradycyjnych układów społecznych) nie jest kompatybilne z obserwowaną rzeczywistością, gdyż udział kobiet w procesach decyzyjnych i w zarządzaniu (tak życiem rodzinnym, jak i zawodowym) jest niepodważalny⁸⁰.

Uprzywilejowany poznawczo status ofiary – tak Ewa Domańska⁸¹ określiła trend polegający na odwróceniu spojrzenia badawczego, odejściu od skupienia

⁷⁹ *Zwrot ludowy ...*, dz. cyt.

⁸⁰ A. Krzyworzeka, dz. cyt., s. 30 i nast.

⁸¹ E. Domańska, *O poznawczym uprzywilejowaniu ofiary*, [w:] *(Nie)obecność. Pominięcia i przemilczenia w narracjach XX wieku*, red. H. Gosk i B. Karwowska, Warszawa 2008, s. 19–36.

na tym, co dominujące (czyli europejskie, męskie, białe czy bogate) na rzecz tego, co marginalne (pozaeuropejskie, kobiece, biedne). Zabieg ten sprawia, że ofiara ma uprzywilejowaną pozycję w dyskursie naukowym. Ze względu na negatywną ocenę sytuacji życiowej mieszkanki wsi w porównaniu do innych grup, w odniesieniu do ich sytuacji często stosuje się retorykę ofiary.

D. Kałwa⁸² mówi, że „jeśli ktoś się stawia, to jest podmiotem”, co oznacza, że grupy niepodlegające próbom zmiany stanu rzeczy są przedmiotami. W obliczu wyliczanych przez badaczy i badaczki kolejnych utrudnień w codziennej egzystencji mieszkanki wsi, jedyną formą zmiany stanu rzeczy jest pomoc z zewnątrz – ze strony państwa, samorządu lokalnego czy organizacji pozarządowych. Uznanie kobiet wiejskich za ofiary systemu stawia je od razu w pozycji osób potrzebujących pomocy i – co szczególnie uwidacznia się w tekstach naukowych – reprezentacji ze strony osób postronnych, posiadających większą siłę np. polityczną⁸³. Niektóre opracowania nie próbują nawet ukrywać takiego pozycjonowania, na co dowodem niech będzie poniższy przykład:

Kobiety wiejskie, jak dowodzą nasze badania, stanowią grupę upośledzoną, kategorię o podwyższonym ryzyku socjalnym. Jako ofiary nierówności społecznych są zagrożone wykluczeniem społecznym, co powoduje, że są one niejako naturalnym celem polityki społecznej. Takie położenie i kondycja mieszkanki wsi były przesłanką administracyjną naszych analiz przeznaczonych dla polityki społecznej, która powinna, wyrównywać drastyczne różnice socjalne między obywatelami, dawać równe szanse i chronić przed skutkami ryzyka socjalnego⁸⁴.

Oczywiście nie jest tak, że cała literatura przedmiotu pomija aktywność kobiet. Temat ten jest coraz częściej podnoszony, zwłaszcza w odniesieniu do lokalnych struktur politycznych⁸⁵. Niemniej nadmierne skupienie na perspektywie porównawczej, wynikającej z binarnego postrzegania rzeczywistości, zwłaszcza w połączeniu z neoliberalnym stosunkiem do wsi, ewokuje błędne wnioski, każąc stawiać mieszkanki wsi w pozycji marginalizowanych i uciśnionych ofiar pozbawionych możliwości decydowania o sobie.

⁸² *Zwrot ludowy...*

⁸³ Trzeba jednak zwrócić uwagę, iż niektóre opracowania są świadome takiego stanu rzeczy. Krytykują postawę badacza-reprezentanta uciśnionych i otwarcie zwracają uwagę na konieczność albo oddania głosu samym kobietom, albo w ogóle odejścia od stawiania kobiet w pozycji osób potrzebujących. Por.: M. Borys, dz. cyt., s. 46.

⁸⁴ *Diagnoza...*, dz. cyt., s. 359.

⁸⁵ I. Matysiak, *The feminization...*

Luki w literaturze o kobietach ze wsi dostrzec można w obrębie poruszanej tematyki oraz zastosowanej metodologii. Próżno na przykład szukać opracowań mówiących o czasie wolnym kobiet wiejskich. Rzadko też spotyka się wypowiedzi o zaangażowaniu w życie kulturalne i o potrzebach z tym związanych, choć pisze się o problemie z dostępem do oferty instytucji kultury wynikającym np. z wykluczenia komunikacyjnego. O kategoriach emocji i afektów nie mówi się nawet przy okazji innych zagadnień, np. relacji rodzinnych. O ile aktywność czy zaangażowanie kobiet w kontekście zatrudnienia i działalności publicznej coraz częściej interesuje badaczy i badaczki, o tyle sprawczość w sferze życia prywatnego i strategii codzienności nie stały się do tej pory podstawą żadnego opracowania⁸⁶. W mojej opinii, umieszczanie kobiet w pozycji ofiar jest jedną z głównych przyczyn, dla których „lżejsze” tematy są pomijane.

W wielu przypadkach analizom o kobietach wiejskich brakuje kontekstu – historycznego, społecznego, geograficznego. Nie uwzględnia się m.in. regionu, jaki dana grupa kobiet zamieszkuje; jego specyfiki ekonomiczno-społecznej (popegeerowski, postindustrialny, z dominacją gospodarki pasterkiej itp.) czy topograficzno-administracyjnej (miejsce wsi w gminie i gminy w powiecie, dane demograficzne, bliskość dużych ośrodków miejskich, bliskość obszarów turystycznych itd.). Pomijany bywa też kontekst w skali makro. Wieś, jako habitus, ma swoiste cechy, wynikające z zaszłości historycznych, które mają bezpośredni wpływ na egzystencję mieszkających tam ludzi. Warto też zwracać uwagę, jak wieś postrzegana jest w dyskursie społecznym, co też nie zawsze jest przez badaczy i badaczki podnoszone.

Teksty, na które się powołuję, w ogromnej większości pomijają element deskrypcji zastanej sytuacji, stawiając tezy na podstawie danych liczbowych i powszechnie znanych opinii. Z tego powodu powielane są stereotypy, które rosną tym samym do rangi prawdy naukowej. Brak części idiograficznych sprawia także, że wyniki badań pomijają istotne niuanse i różnorodności niemożliwe do wykazania przy pomocy analizy statystycznej. Trzeba jednak zaznaczyć, że trend metodologiczny w ostatnich kilku latach powoli się zmienia i dyscypliny do tej pory milczące w kwestii kobiet wiejskich (antropologia kulturowa, historiografia) zabierają głos w sprawie z użyciem własnych paradygmatów i narzędzi.

Bodaj największym problemem literatury przedmiotu jest jej rozdrobnienie i rozproszenie. Powstają pojedyncze artykuły (czasem na marginesie badań zupełnie innej tematyki), z których trudno jest wyciągać jednoznaczne

86 Gdziekolwiek pojawiają się pojęcia takie, jak decyzyjność, sprawczość czy zarządzanie, jak np. w odniesieniu do analizy zaangażowania kobiet w prace w gospodarstwie rolnym (Por.: A. Krzyworzeka, dz. cyt.). Nie są to jednak syntetyczne opracowania poświęcone wyłącznie zagadnieniu sprawczości i strategii w życiu codziennym.

wnioski. Brak opracowań o charakterze monograficznym, odnoszących się chociażby do jednego regionu, nie pozwala na całościowe spojrzenie na sytuację mieszkanki wsi.

Zastosowanie perspektywy antropologii codzienności, a także unikanie porównań prowadzących do wartościowania, może pomóc w wypełnieniu luk w literaturze przedmiotu. Moim zdaniem, potencjalną drogą wyjścia z pułapki dyskursu ofiary oraz ze spirali powielanych wniosków jest pokazanie sprawczości i samodzielności kobiet wiejskich, które – bez względu na ewentualne trudności i ograniczenia – opracowały własne strategie codzienności, co powinno zostać opisane i poddane naukowej refleksji.

W założeniu feminizm w dyskursie naukowym miał opisywać kobiecą codzienność⁸⁷. Warto więc wrócić do tego postulatu i skupić się na dokładnym opisywaniu życia współczesnych mieszkanki wsi. Podstawą dla opisu powinny być długotrwałe obserwacje oraz interakcje ze współpracowniczkami terenowymi prowadzone w ich habitusie. Wyciągane na tej podstawie wnioski powinny brać pod uwagę perspektywę emiczną, w szczególności w zakresie definiowania podstawowych pojęć oraz ustalania systemu wartości.

E. Domańska poddaje też pod wątpliwość korzystanie z dotychczasowych, „standardowych” kategorii badawczych:

Ich [metod interpretacyjnych zachodnioeuropejskiej nowej humanistyki] instrumentalne zastosowanie prowadzi bowiem do wniosków, które są mniej czy bardziej przewidywalne, bowiem dla analiz różnego materiału badawczego stosuje tę samą siatkę kategorialną. Warto więc poszukać w krajowych tekstach interesujących przykładów, które pozwoliłyby ukazać problem „wykluczenia, przemilczania i zatarcia” w innym świetle. Polska metodologia i teoria nauk humanistycznych, traktująca zachodnie zdobycze myśli jako inspiracje, a nie jako gotową do analizy i interpretacji rodzimego materiału badawczego „skrzynkę z narzędziami”, ma w tym względzie wiele do zrobienia⁸⁸.

Badaczka zauważa⁸⁹, że traktowanie metodologii jak gotowego zestawu narzędzi, które można zastosować do każdego zagadnienia, sprawiło, iż humanistyka kręci się w spirali. Wciąż powielane metody pasują wciąż do tych

87 E. Domańska, *O poznawczym...*, s. 28.

88 Tamże, s. 34.

89 E. Domańska, *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka*, „Teksty Drukie” 2010, nr 1–2, s. 45–55.

samych tematów i dają wciąż zbieżne wyniki. Odejście od ugruntowanych teorii na rzecz tych rodzących się w trakcie procesu badawczego pomoże uniknąć wpadnięcia w wir powtarzalności i oczywistości. Dowodzą tego najnowsze opracowania, których autorzy i autorki podeszli do znanych w literaturze zagadnień w sposób nieszablonowy⁹⁰.

W badaniu sytuacji życiowej kobiet wiejskich wszelkie podstawowe kategorie (rola społeczna, presja społeczna, wykluczenie, nierówność, kontekst lokalny i globalny, tradycja, nowoczesność etc.) są nierozłączne, jako elementy wyjaśniające rzeczywistość, ale stają się bezużyteczne, jeśli nie usytuuje się ich w sieci wzajemnych zależności. Dlatego analiza intersekcjonalna wydaje się tu być narzędziem adekwatnym. Jak wskazuje Elżbieta Oleksy:

Metoda intersekcjonalna pozwala natomiast na obserwację, w jaki sposób różne markery tożsamości przenikają się wzajemnie w ramach pojedynczej podmiotowości; niektóre markery tożsamości mogą zatem nie być udziałem wszystkich badanych podmiotów. Przeciwnie, intersekcjonalne badania grup mogą wykazać zróżnicowanie w obrębie badanej grupy. Jedne z markerów tożsamości będą wspólne, podczas gdy inne – nie⁹¹.

Teoria intersekcjonalna, zainicjowana w ramach tzw. czarnego feminizmu, jest z powodzeniem wykorzystywana przez badaczy i badaczki tematów kobiecych⁹². Być może więc będzie tym narzędziem, które pozwoli na odkrycie większej liczby aspektów codzienności mieszkanek wsi niż tylko ich wykluczenie ekonomiczne i uwikłanie w tradycję. Jak zauważa Beata Kowalska:

[Intersekcjonalność] stała się w ostatnich dekadach kluczową perspektywą w badaniach społecznych. Feminizm, podejmując kwestię kulturowego konstruowania społecznego wykluczenia, wskazuje na przenikanie się nierówności społecznych, związanych już nie tylko z płcią, ale klasą społeczną, pochodzeniem narodowym czy etnicznym, religią seksualnością czy niepełnosprawnością⁹³.

90 Np. I. Bukraba-Rylska, *O tak zwanym...*; A. Krzyworzeka, dz. cyt.

91 E. Oleksy, *Intersekcjonalność na rozdrożach*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2014, nr 2 (20), s. 254.

92 Tamże, s. 256.

93 B. Kowalska, *O metodologii feministycznej ogólnie i osobście*, „Studia Humanistyczne AGH” 2012, nr 2 (11), s. 73.

Interseksjonalne spojrzenie na codzienność kobiet wiejskich nie musi wcale oznaczać wynajdywania poziomów dyskryminacji. Po ten sposób myślenia sięgnąć można także w celu wykazania wielopłaszczyznowości egzystencji i wieloaspektowej budowy tożsamości (która składa się nie tylko z ucisku i dyskryminacji). A zatem perspektywa interseksji służyć ma opisaniu złożoności danego zjawiska. Można dzięki temu uniknąć założenia o pozostawianiu mieszkanki wsi w pozycji ofiar i spojrzeć na ich codzienność przez pryzmat nowych czynników.

Warto też pamiętać o obecności węższego i szerszego kontekstu. Nie należy traktować mieszkanki wszystkich obszarów pozamiejskich jako monolitycznej grupy o takich samych cechach i potrzebach, gdyż lokalne środowisko silnie wpływa na ich życiowe doświadczenia. Jednocześnie warto pamiętać o szerokim kontekście wiejskiego środowiska. Skojarzenia obecne w dyskursie potocznym oraz w tekstach kultury wpływają na postrzeganie wsi i jej mieszkańców i mieszkanki, a w ten sposób warunkują także specyficzne układy społeczne. Izabella Bukraba-Rylska zwraca uwagę, jak po procesie transformacji ustrojowej negatywna opinia o wsi przełożyła się na sposób podejścia do jej mieszkańców, a także na sytuację społeczno-gospodarczą i pozycję „wieśniaków i wieśniaczek” w hierarchii władzy⁹⁴.

Konkluzja

Literatura przedmiotu w zakresie badań nad kobietami wiejskimi, choć dostarcza wielu cennych obserwacji, zdecydowanie nie jest wyczerpująca. Pominięte są w niej pewne subtelności i różnorodności, a postawienie kobiet w pozycji ofiar systemu nie ułatwia racjonalnej oceny sytuacji. Mieszkanki wsi powinny zostać opisane dokładniej, z uwzględnieniem większej ilości aspektów życia.

Uzupełnienia materiału badawczego można dokonać przy pomocy obserwacji i rozmów z kobietami ze wsi. Zadbanie o stronę idiograficzną przy jednoczesnym uważnym słuchaniu głosu samych kobiet spowoduje powstanie obrazu ich życia widzianego nie przez pryzmat liczb, a przez wrażliwość i subiektywność człowieka. Być może okaże się, że kobiety na wsi wcale nie oceniają swojego życia tak negatywnie, jak robią to badacze i badaczki, skupieni na analizie statystycznej i perspektywie porównawczej.

Należy raz jeszcze podkreślić, że najnowszy trend w badaniach nad kobietami ze wsi jest obiecujący. Coraz chętniej badacze i badaczki skupiają swoją

94 I. Bukraba-Rylska, *Polska wieś czasu transformacji. Mity i rzeczywistość*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 4 (145), s. 29–49.

uwagę na sprawczości kobiet, dekonstruują dotychczasowe spojrzenie na zagadnienia takie, jak rola tradycji w życiu codziennym. Nadal jednak – w mojej opinii – problematyka mieszkanki wsi wymaga szerzej zakrojonych eksploracji.

Bibliografia

Literatura

- Arendt H., *Dziedzina publiczna i dziedzina prywatna*, [w:] Arendt H., *Kondycja ludzka*, Warszawa 2000.
- Bartmiński J., „*Jaś koniki poił*”: (uwagi o stylu erotyku ludowego), „Teksty” 1974, nr 2.
- Borys M., *Rasa, klasa, płeć i wieś. Feministyczne epistemologie marginesu*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 10.
- Bukraba-Rylska I., *O tak zwanym patriarchalizmie polskiej wsi*, „Kultura Współczesna” 2021, nr 4 (116).
- Bukraba-Rylska I., *Polska wieś czasu transformacji. Mity i rzeczywistość*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 4 (145).
- Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, red. J. Krzyszkowski, Warszawa 2008.
- Domańska E., *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka*, „Teksty Drugie” 2010, nr 1–2.
- Domańska E., *O poznawczym uprzywilejowaniu ofiary*, [w:] *(Nie)obecność. Pomińnięcia i przemilczenia w narracjach XX wieku*, red. H. Gosk i B. Karwowska, Warszawa 2008.
- Gospodarczyk M., *Ja-Chłopka, ja-Miastowa. Doświadczenie migracji ze wsi do miast w pamiętnikarskich relacjach kobiet w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Studia Humanistyczne AGH” 2020, nr 19 (4).
- Janicki K., *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań 2021.
- Jaśkiewicz J., *Kobiety-matki w wybranych tekstach publicystycznych Elizy Orzeszkowej*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Literaria Polonica” 2010, nr 13.
- Jaśniewicz A., *Aktywne kobiety podkarpackich wsi*, Konin 2012.
- Józefowicz A., *Rola społeczna matki w rodzinie wiejskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 2011.
- Kaczmarek E., *Feminizm – czy to słowo jeszcze coś znaczy?*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2012, nr 1 (21).
- Kępa E., *Antropologiczna refleksja nad zeszytami z przepisami. Kobieta codzienność kuchenna i PRL*, [w:] *PRL-owskie re-sentymenty*, red. A. Kisielewska, M. Kostaszuk-Romanowska, A. Kisielewski, Gdańsk 2017.
- Kępa E., *Knitting – (wo)men’s occupation*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Sociologica” 2019, nr 70.
- Kępa E., *Kultura DIY i tradycyjne rękodzieło*, [w:] *AKTUAL’NYE PROBLEMY DIZAJN-OBRAZOWANIA. Sbornik naučných statek po materialam I Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj*

konferencji [АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДИЗАЙНА И ДИЗАЙН-ОБРАЗОВАНИЯ. Сборник научных статей по материалам I Международной научно-практической конференции], Mińsk 2017.

Knapik W., *Kobieta w wiejskiej społeczności lokalnej*, Toruń 2008.

Kowalska B., *O metodologii feministycznej ogólnie i osobiście*, „Studia Humanistyczne AGH” 2012, nr 2 (11).

Kozakiewicz M., *Kobieta wiejska wobec ról małżeńskich i rodzinnych*, „Wieś i Rolnictwo” 1981, nr 2.

Kozakiewicz M., *Kobieta wiejska w procesie przemian społecznych*, „Wieś i Rolnictwo” 1982, nr 4.

Krzyworzeka A., „*Do obory nie wejść*”. *Cicha rewolucja wśród kobiet wiejskich w Polsce w początkach XXI wieku*, „Kultura Współczesna” 2021, nr 4 (116).

Kwiecińska-Zdrenka M., *Prawa podstawowe kobiet wiejskich w Polsce. Odcienie marginalizacji*, Toruń 2010.

Leszczyński A., *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa 2020.

Literackie portrety kobiet. Antologia, t. 2: *Twarze wielorakie*, red. B. Wałęciuk-Dejneka, Siedlce 2016.

Łaciak B., *Serialowy obraz kobiet wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1–2.

Maciejewska B., *Polka powiatowa i zielona modernizacja*, Gdańsk 2013.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Obraz kobiety rozpowszechniany w kobiecej prasie podziemnej*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz i A. Miodowski, Białystok 2019.

Matysiak I., *Koła gospodyń wiejskich i ich funkcje w kontekście specyfiki trzeciego sektora w wybranych społecznościach wiejskich*, [w:] *Kobiety – Feminizm – Demokracja*, red. B. Budrowska, Warszawa 2009.

Matysiak I., *Soltys i soltyski o pełnionych rolach i motywach sprawowania funkcji w wybranych środowiskach wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2013, nr 3 (160).

Matysiak I., *The feminization of governance in rural communities in Poland: the case of village representatives (soltys)*, „Gender, Place & Culture” 2015, t. 22.

Michalska S., *Domestic Violence Against Women in Rural Communities in Poland*, „Wieś i Rolnictwo” 2016, nr 4 (173).

Michalska S., *Rodzina wiejska w genderowej perspektywie, czyli o sytuacji kobiet*, [w:] *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, red. M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin, Warszawa 2019.

Michalska S., *Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2013, nr 2 (159).

Michalska S., Gajewska M., *Poród i macierzyństwo na wsi – zmiany doświadczeń i ról kobiet wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1–2.

Miluska J., *Obrazy społeczne grup narażonych na dyskryminację. Uwarunkowania społeczno-demograficzne i psychologiczne*, Poznań 2008.

O wsi bez uprzedzeń. Raport z badań, red. J. Struzik, Kraków 2016.

Oleksy E., *Interseksjonalność na rozdwożach*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2014, nr 2 (20).

Ostrowski L., *Kobiety wiejskie – praca i warunki bytu*, Warszawa 1998.

- Ostrowski L., *Sytuacja społeczno-zawodowa kobiet wiejskich: (wyniki ankiety IERiGŻ z 1988 r.)*, Warszawa 1992.
- Ostrowski L., *Życie i praca w opiniach kobiet wiejskich: (wyniki ankiety IERiGŻ z 1992 roku)*, Warszawa 1993.
- Pawłowska K., *Kobieta wiejska w „Pamiętnikach chłopów” z lat 30. XX wieku*, „Więś i Rolnictwo” 2015, nr 1–2.
- Piechnik A., *Obraz kobiety i mężczyzny w językowym obrazie świata ludności wiejskiej (na przykładzie gminy Zakliczyn nad Dunajcem)*, Kraków 2009.
- Pięta-Szawara A., *Milcząca nieobecność. Uczestnictwo polityczne kobiet na obszarach wiejskich*, „Acta Universitas Lodziensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68.
- Piotrowska J., *Feminizm na ludowo*, „Czas Kultury” 2009, nr 2.
- Pobłocki K., *Chamstwo*, Wołowiec 2021.
- Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych*, red. R. Siemińska-Żochowska, Warszawa 1997.
- Rauszer M., *Bękart pańszczyzny. Historia buntów chłopskich*, Warszawa 2020.
- Sawicka J., *Rola kobiet w aktywizacji i wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, Warszawa 2005.
- Sikora J., *Społeczno-zawodowa sytuacja kobiet w procesie przemian obszarów wiejskich w Polsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2014, nr 4 (34).
- Skřętowicz B., *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych kobiet wiejskich*, Warszawa 1991.
- Sojak R., Meler A., Królicka B., *Stereotypowe czy nietypowe? Wizerunek kobiet w polskich serialach – sposób prezentacji, obecność, konteksty*, Toruń 2020.
- Stasiak E., *Uczestnictwo kobiet w sprawowaniu władzy w gminach wiejskich*, „Acta Universitas Lodziensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68.
- Sytuacja kobiet wiejskich na rynku pracy. Badania empiryczne*, red. J. Sawicka, Warszawa 2008.
- Szajda B., *Feminizm w narracjach kobiet pochodzących ze środowisk wiejskich*, „Edukacja Dorosłych” 2012, nr 2.
- Szewczenko I., *Obraz kobiety w powieści „Na mamę” Henryka Sienkiewicza*, „Bibliotekarz Polski” 2016, nr 1 (XXXII).
- Tryfan B., *Pozycja społeczna kobiety wiejskiej. Studium badawcze na przykładzie rejonu płockiego*, Warszawa 1987.
- Tryfan B., *Wolny czas kobiet wiejskich*, „Więś Współczesna” 1967, nr 9.
- Walczak-Duraj D., *Podstawowe sfery potencjalnego uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym*, [w:] *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, red. J. Krzyszkowski, Warszawa 2008.
- Wojcieszak-Zbierska M., Zawadka J., *Działania przedsiębiorcze kobiet na wsi na przykładzie KGW w powiecie gnieźnieńskim*, „Turystyka i Rozwój Regionalny” 2019, nr 11.
- Wojnicka K., *Polskie „szare” feministki – portret socjologiczny*, [w:] *Gender – Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, red. B. Kowalska, K. Zielińska, B. Koschalka, Kraków 2009.
- Wrzochalska A., *Zatrudnienie i bezrobocie kobiet wiejskich*, Warszawa 2013.

Wrzochalska A., Sikorska A., *Kobiety kierujące gospodarstwami rolnymi*, Warszawa 2010.

Zajda K., *Sieci współpracy kół gospodyń wiejskich*, „Kultura Współczesna” 2021, nr 4 (116).

Zbroja A., Pajączkowska A., *A co wyszłyście myślały? Spotkania z kobietami z mazowieckich wsi*, Poznań 2019.

Żurek A., *Kobiety a instytucjonalizacja i deinstytucjonalizacja rodziny*, „Przegląd Socjologiczny” 2020, nr 1 (69).

Źródła internetowe

Zwrot ludowy w perspektywie historii kobiet, rozmowa Ewy Solskiej z Dobrochną Kałwą,
<https://ohistorie.eu/2021/02/27/zwrot-ludowy-w-perspektywie-historii-kobiet/>